

Hans Henrik Bruun

En klassiker – død eller levende?

Hvad skal vi med Max Weber i dag?

Denne artikel af Hans Henrik Bruun er baseret på hans tiltrædelsesforelæsning i november 2003 som adjungeret professor ved Sociologisk Institut, Københavns Universitet. Han drøfter først, hvordan det fortsat kan give mening at studere sociologiens klassikere. Den efterfølgende diskussion af en række centrale begreber og teser hos Max Weber fører til den konklusion, at de i dag i betydeligt omfang har tabt deres relevans. Men Weber forbliver central også for den moderne sociologi, fordi hans tilgang konsekvent reflekterer den grundlæggende spænding mellem vilje og nødvendighed, og fordi den fastholder det etiske moment i samfundsforskerens virke.

Der er i dag næppe nogen der vil bestride, at Max Weber er en af sociologiens store klassikere. Sådan behandles han i universiteternes læseplaner og i fagets lærebøger. Og trænger man til en mere sociologisk bekræftelse på hans klassikerstatus, kan der henvises til det rundspørge, som den internationale sociologforening i 1997 afholdt blandt sine medlemmer om, hvilke sociologiske værker der havde haft størst indflydelse på dem (ISA 1997). Den forfatter der kom ind på en suveræn førsteplads var Max Weber. En undersøgelse, som Heine Andersen (Andersen 2000), for nylig har foretaget blandt danske samfundsvidenskabsmænd om, hvilken forsker der havde haft størst indflydelse inden for deres disciplin, gav samme entydige resultat.

Max Weber er altså en stor klassiker. Og, kunne man fristes til at sige, hvad så? Hvad skal vi med klassikerne? Og mere konkret: hvad skal vi med Weber i dag?

Det er ikke for at være flabet, at jeg stiller spørgsmålet, men fordi jeg mener at det er relevant, af tre grunde: en personlig, en systematisk-komparativ, og en metodisk.

Den personlige grund til, at jeg stiller spørgsmålet om Max Webers relevans i dag, er den, at jeg i de forløbne 35 år, ganske vist med afbrydelser, i mit arbejde med Weber stort set udelukkende har beskæftiget mig med, hvad han måtte antages at have ment med det han havde skrevet. Altså en rent eksegetisk tilgang. I betragtning af hvor forholdsvis svær Weber er at læse, har jeg ikke opfattet denne eksegetiske indsats som meningsløs, og den har forhåbentlig heller ikke været helt nytteløs. Men nu, hvor jeg ved lykvens forelse har fået mulighed for igen at beskæftige mig indgående med sociologien, forekommer det mig rimeligt at forsøge at besvare det spørgsmål, om klas-

sikernes, specielt Webers, tanker faktisk har betydning for sociologien af i dag. Hvis svaret faldt negativt ud, var det måske på tide, at jeg forlod den dystre klassiker med det store sorte skæg og gik over til noget mere nutidigt.

Den systematisk-komparative grund til, at spørgsmålet om klassikernes aktuelle betydning forekommer mig relevant, ligger deri, at tilsvarende spørgsmål inden for andre akademiske discipliner ofte ville blive besvaret meget tovende eller helt negativt. Det gælder vel mest udpræget i de naturvidenskabelige fag og i de "tekniske" discipliner – med medicinen og ingeniorkunsten som fremtrædende eksempler – der bygger på dem. Tager man eksempelvis Pasteur, Robert Koch, eller Madame Curie – for nu at nævne personer der er nogenlunde samtidige med Weber – gælder det vel, at deres storhed helt overvejende defineres i forhold til deres videnskabelige samtid. De behandles på denne baggrund i deres respektive fag med skyldig ærbødighed, men normalt vil man ikke længere beskæftige sig aktivt med deres arbejder, medmindre man direkte driver videnskabshistorie.

Det samme gælder interessant nok også, når vi går over på det humanistiske og samfundsvidenskabelige område. Historiens "grand old men" er vel typisk i dag netop ...historie. Og klassikerne inden for nationaløkonomien, ja selv hos sociologiens fætter statskundskaben, noteres med respekt, men vil normalt ikke fylde meget op i det nutidige landskab.

Men med sociologien forholder det sig anderledes. I det sociologiske hus tales der stadig forbløffende meget om, hvem der har støbt fundamenterne. Det afføder naturligt spørgsmålet, om det er meningsfuldt at netop sociologien gør så meget ud af sine klassikere, og specielt af Weber.

Dette leder mig over til den tredje

grund jeg havde til at stille dette spørgsmål, nemlig den metodiske. For mig at se er der en tendens til, at de sociologiske klassikeres betydning bliver taget for givet: de citeres og diskuteres, men ofte uden at man stiller spørgsmålet om, hvilken direkte relevans deres tanker har i dag. Og da nu, for at citere Weber selv, "videnskabens særlige funktion er ... at *problematisere* hvad der konventionelt betragtes som selvindlysende" (Weber 2003a:142), giver det for mig at se særlig god mening at stille et ubekvemt spørgsmål ved netop hans konventionelt anerkendte storhed. Er han død eller levende – et ikon der sættes lys ved, eller selv en lyskilde? Og hvad skal vi i grunden med ham i dag?

I det følgende vil jeg først lidt nærmere drøfte de generelle problemer i forbindelse med behandlingen af samfundsvidenskabernes, og særlig sociologiens, klassikere. På det grundlag vil jeg så tage fat på Weber: først se på nogle af de teser og begreber, som typisk knyttes til hans navn, for at undersøge, hvilken rolle de reelt spiller i dag; derefter gå ind på et par af de områder, hvor man i dag i særlig grad forsøger at bygge systematisk videre på hans ideer; og endelig prøve at formulere en mere overordnet forståelse af den funktion, som Max Weber har haft og stadig har for sociologien.

Hvordan skal man forholde sig til sociologiens klassikere? Det er måske symptomatisk, at jeg ikke har fundet så mange nyere overvejelser over dette spørgsmål, bortset fra nogle betragtninger i Sven Eliaesons nyligt udkomne *Max Weber's Methodologies* (Eliaeson 2002: 127-29). Til gengæld optog spørgsmålet ikke blot Max Weber, men også flere af sociologiens store navne i 50'erne og 60'erne: Talcott Parsons (1954), Howard Becker (1954), Robert Merton (1968) og Robert Nisbet (1967); og selv om – eller måske netop fordi – deres udgangspunkt

Hans Henrik Bruun
Adjungeret Professor ved Sociologisk
Institut, Københavns Universitet.
E-mail:
Hans.Henrik.Bruun
@sociology.ku.dk

nok var anderledes, end det vi ville anlægge i dag, har de været nyttige for mig i de efterfølgende overvejelser.

I naturvidenskaben har man en grundlæggende opfattelse af, at der sker kumulative erkendelsesmæssige fremskridt. Hvad der er tilbagelagt, bliver i det store og hele indoptaget. Nutidens forskere står godt nok på skuldrene af fortidens store skikkelser, men derfor kan de også – uanset at de måske selv ikke er så store ånder – se længere end selv de store gamle kunne (Becker 1954:380; Merton 1968: 27). De har det som fuglekongen, den uanselige fugl der, da det kom til stykket, kunne flyve højest af alle, fordi den satte sig på ørnens hoved og først lettede derfra, da den store fugl blev træt.

I det omfang man mener, at samfundsvidenskaberne, ligesom naturvidenskaberne, kan og bør søge at opnå egentlige kumulative fremskridt, vil den betydning, man tillægger de samfundsvidenskabelige klassikere, blive tilsvarende begrænset. De vil i alt væsentligt, i hvert fald efter en generation eller højst to, gå ind i videnskabshistorien, og meget andet har de ikke at sige eftertiden. Fuglekongesyndromet vil også virke her.

Det er også Max Webers opfattelse, at det forholder sig sådan, og han formulere-

rer det, tør man sige, med eftertryk. I sit foredrag "Videnskab som levevej" tager han sit udgangspunkt i den opfattelse, at det videnskabelige arbejde er bundet sammen med fremskridtsprocessen, og siger derefter:

[...] inden for videnskaben véd enhver af os, at det som han har udrettet vil være forældet om 10, 20, 50 år. Det er det videnskabelige arbejdes skæbne, – ja: det er dets *mening*, som videnskaben må underkaste sig og ofre sig for.

og lidt senere, endnu mere tilspidset:

[...] at blive overgået videnskabeligt er ikke blot den skæbne vi alle får, men det mål vi alle har. Vi kan ikke arbejde uden at håbe, at andre vil komme længere end vi. (Weber 2003a:192).

Man kan altså ikke påstå, at Weber, ud fra denne synsvinkel, ser den store interesse i at beskæftige sig med klassikerne. Højest kan deres arbejder, siger han, forblive vigtige som "nydelsesmidler" i kraft af deres kunstneriske kvalitet eller som pædagogisk hjælpemiddel (Weber 2003a:192)¹.

Omvendt kan man hæfte sig ved, at det særlige ved samfundsvidenskaberne er at de netop ikke, som naturvidenskaberne, søger efter generelle love, men at forskeren fra gang til gang udvælger emner, der ud fra det ene eller det andet specielle synspunkt har betydning for ham, og forhåbentligt også for hans publikum. I teknisk-filosofisk terminologi: at samfundsvidenskaberne er idiografiske, medens naturvidenskaberne er nomotetiske. Hvis man anlægger denne betragtningsmåde, vil man ikke forvente at samfundsvidenskaberne på samme måde som naturvidenskaberne kan regne med

at opnå erkendelsesmæssige fremskridt, der over tid kan kumuleres. Klassikerne ville derfor heller ikke efter en vis tid nødvendigvis blive henvist til videnskabshistorien, og man skulle tro, at det i højere grad ville være berettiget at blive ved med at studere dem.

Det er imidlertid desværre en illusion. Selv om man hager sig fast i, at samfundsvidenskaberne ser på det specielle, det særprægede, det enkeltstående interessante, og at de derved adskiller sig afgørende fra naturvidenskaberne, må man samtidig gøre sig klart, at denne tilgang også indebærer, at der over tid bliver anlagt stadigt *nye* interessekriterier i samfundsvidenskaben, og at de gamle kriterier taber deres relevans. Også dette understreger Weber stærkt, især i sine tidlige metodologiske arbejder (eksempelvis Weber 2003a:126-27). Der er kort sagt ikke nogen hjælp eller trost at hente hos ham, når det drejer sig om studiet af de sociologiske klassikere: som han ser det, risikerer man ikke blot, at deres resultater er blevet overhalet af det videnskabelige fremskridt, men også, at den synsvinkel de anlagde har mistet sin interesse.

Det er jo en barsk relativisering af værdien af sociologens – herunder, karakteristisk nok, sit eget – arbejde, Weber her foretager, og Robert Merton konstaterer da også (1968:29-30), at det er de færreste sociologer, der er indstillet på at leve med den. De fleste placerer sig i stedet i en mere komfortabel, men også logisk mere angribelig, mellemposition, hvor videnskabshistorie og systematisk teori får lov til at flyde sammen, så fortidens store og nutidens små profeter betragtes side om side.

Merton og hans meningsfæller slår heller ikke for deres del helt hånden af studiet af klassikerne. Men de insisterer på, at klassikerne må ses i lyset af en levende teoretisk tradition, der er afgørende præget af nutidens interesser, og at

man derfor må undgå den “sterile ekse-gese”, der ser lige så meget på, hvordan en idé indgik i en debat i 1880’erne som på dens betydning i dag (Merton 1968: 30; Berger/Zelditch/Anderson 1966:ix-xii).

Denne advarsel forekommer jo umid-delbart velbegrunder, men man skal ef-ter min mening være varsom med at en-dossere den uden videre. Der er naturlig-vis ikke noget principielt i vejen for at bruge klassikerne utilitaristisk. Det er alt-så ikke i sig selv illegitimt, som Randall Collins gør det i forordet til en bog han kalder *Weberian Sociological Theory* 1986, at skrive om de temaer, han vil behandle:

These, I venture to propose, are so-me central themes of a Weberian sociology. Whether this is authen-tically Weber is a less interesting question than whether it will pro-ve fruitful (Collins 1986:16).

Men alligevel skælver man lidt, når man læser sådan en sætning, for fremgangs-måden er ikke uproblematisk. Når man læser klassiske tekster med primært hen-blik på deres nutidige nytteværdi, vil man tage det lettere, om de derved rives ud af deres oprindelige sammenhæng, hvilket, som også Eliaeson påpeger det (Eliaeson 2002:128-29), kan føre til over-fortolkninger og misforståelser. Og det indebærer igen to nærliggende farer.

Den ene er, at nutidens forskere på uberettiget vis prøver på at legitimere deres egne ideer ved at henvise til klassi-kerne – for at blive i det billede jeg tidligere brugte: fuglekongen kan pynte sig med lånte ornefer².

Den anden fare er, som Merton (1968: 30) gør opmærksom på, at den utilitaris-tiske tilgang kan føre til en banalisering, hvor de klassiske begreber og tanker, må-ske i mere eller mindre forvrænget form, paraderes endeløst og mekanisk, ofte

med en refleksmæssig kritikafvisende eller kritikpådragende funktion og deri-gennem efterhånden mister enhver reel udsagnskraft. Klassikernes tanker risi-kerer at blive en del af det, man bidsk har kaldt “videnskabens bedemøller”: ritu-elle, legitimerende og i konstant brug.

Og hvordan er situationen så, når det gælder Max Weber? I første omgang vil jeg tage nogle af de begreber og teser, som hans navn i dag først og fremmest knyt-tes til, altså noget af det helt centrale we-berske arvegods, op til drøftelse. Jeg har valgt princippet om videnskabens *vær-difrihed* og det dermed forbundne *objek-tivitetsbegreb*; videre *idealtyp*begrebet; og endelig den såkaldte *protestantisme-tese*. Og selv om der naturligvis er meget andet at hente hos Weber – noget af det skal jeg komme tilbage til lidt senere – ville jeg alligevel tro, at jeg allerede her-med har taget en betragtelig luns af det felt som rutinemæssigt betegnes som klassikeren Webers væsentlige bidrag til den sociologiske videnskab eller sam-fundsvidenskab. For hvert af disse fire begreber eller teser vil jeg ganske kort gen-nemgå deres indhold og deres betydning, når man placerer dem i deres oprindeli-ge sammenhæng; og derefter vil jeg se lidt på, i hvilket omfang de på deres vej derfra og til deres klassikerstatus i dag kan siges at være blevet ofre for de farer, jeg netop har gennemgået: misforståel-serne, banaliseringen, den automatiske anvendelse som legitimering eller som prügelnabe.

Lad mig først tage princippet om *vi-denskabens værdifrihed*. Det er uløseligt knyttet til Weber, der da også var den første der formulerede det konsekvent (selv om ordet værdifrihed faktisk kun fore-kommer hos ham i den ene artikel, der har dette princip som sit overordnede tema (Weber 2003a:129-79)). I sin helt grundlæggende form kan det opsumme-res derhen, at videnskabelig erkendelse

og værdier, – det der *er* og det der *bør* være – er to sfærer der logisk set er helt adskilte, og at man ikke kan drage gyldige slutninger om det der *bør* være, alene ud fra præmisser om det der *er*. Men man skal vogte sig for at tro, at alt dermed er sagt, og Weber leverer selv en karakteristisk advarsel om, at der her er tale om et begreb, der kræver nærmere fortolkning og forklaring, idet han uden undtagelse i sine værker udstyrer ordet “værdifrihed” med gåseøjne.

For det første viser det sig, når man ser nærmere efter, at princippet om videnskabens værdifrihed, modsat hvad man kunne tro efter ordlyden, i langt højere grad har til hensigt at beskytte værdifæren, og dens særlige “værdighed”, end videnskabsfæren. Videnskaben skal ikke anmasse sig til at tro, at den kan levere alle de nødvendige præmisser til at afgøre hvordan noget bør være. Man kunne i virkeligheden med større ret tale om princippet om “værdiernes videnskabsfrihed”.

Og for det andet viser det sig, at videnskabens værdifrihed heller ikke, som man umiddelbart skulle tro, betyder at man kan eller skal holde videnskab og værdier helt adskilt. Som Weber ser det, kan videnskaben udmærket beskæftige sig med værdier som forskningsobjekt. Men derudover er videnskaben uløseligt bundet til værdier som *forudsætning* for samfundsvidenskabelig forskning overhovedet. Blot er denne værdibinding ikke en egentlig vurdering, men i stedet noget, som Weber i tæt tilslutning til den nykantianske filosofiske skole, specielt Heinrich Rickert, kalder en teoretisk værdirelation eller værdiforbindelse, som danner grundlaget for både forskerens og hans publikums interesse i det emne han beskæftiger sig med. Bunken af arbejder, hvor det droftes, hvordan denne nykantianske tilgang præcis skal fortolkes i Webers tilfælde, er meget stor – sikkert

alt for stor – og jeg må bekende, at jeg selv har været ansvarlig for at gøre den endnu større (Bruun 1972, 2001). Men så meget er i hvert fald klart, når man ser nærmere efter, at Webers egentlige formål med formuleringen af princippet var at kritisere og bekæmpe bestemte former for videnskabelig *begrebsdannelse* der indeholdt mere eller mindre gedulgte værdielementer. Det er baggrunden for, at den *princielle* metodologiske diskussion af værdifriheden er så centralt placeret hos ham, mens han stort set forholder sig tavs om det mere *operationelle* spørgsmål: hvordan man i praksis kan sikre at ens videnskabelige resultater bliver værdifri. Weber forsøgte sig ganske vist selv i den retning. Som medstifter af “Tysk Sociologisk Selskab” havde han direkte fået indskrevet værdifrihedskravet i selskabets statutter, og ved dets første årsmøde sad Weber og hans meningsfæller og vogtede som høge på, hvornår talerne forsyndede sig mod princippet og brugte vurderende udtryk i deres redogørelser (v. Wiese 1959: 12-13). Det blev efterhånden ikke blot trættende, men også futilt, så meget mere som Weber selv ikke holdt sig tilbage, når det kom til stykket (se f.eks. Weber 1924: 452). Få år efter trak han sig da også ud af selskabet. Det forhindrede ham imidlertid ikke i, da han med denne erfaring bag sig senere skrev sin artikel om værdifrihed, at fastholde kravet. Men det var entydigt formuleret som et *etisk* pålæg til videnskabsmanden og uden en håndterlig vedføjet brugsanvisning (Weber 2003a:138).

Der er altså flere gode, og så at sige indbyggede, grunde til, at værdifrihedskravet må forstås i sin oprindelige idé-sammenhæng, og det har da heller ikke på sin rejse til det 21. århundrede undgået de farer jeg beskrev. Det er – meget naturligt – blevet misforstået derhen, at det betød hvad det tilsyneladende handlede om, og Weber er, især i 60’erne og 70’er-

ne, med dette fejlagtige udgangspunkt blevet angrebet som positivist eller som relativist. De angreb er vel nu stort set forstummet³. Men til gengæld er værdifrihedsbegrebet blevet banaliseret: det er særdeles citerbart, men ikke særlig frugtbart. Der fores ikke i dag, så vidt jeg kan se, nogen interessant værdifrihedsdiskussion på Webers præmisser. Allerhøjest stiller man det filosofiske spørgsmål, om hans logiske udgangspunkt var korrekt.

Den viden, som man opnår ved værdifri videnskabelig stræben, er efter Webers mening objektivt gyldig, og hans første store metodologiske artikel i 1904 (Weber 2003a:65-127) handler netop også om det besværlige, men nødvendige *objektivitets*begreb. Men også her skal man lægge mærke til de sigende gåseøjne, hvormed han omgiver begrebet, ikke blot i titlen på artiklen, men også i den langt overvejende del af de tilfælde, hvor han i dette og et par senere arbejder bruger det. Det er fra starten klart, at objektivitet i hans øjne ikke er, hvad man skulle tro. Som nævnt kan samfundsvidenskabsmanden nemlig kun nærme sig sit stof gennem en forbindelse med værdiforestillinger, altså med noget grundlæggende subjektivt. *Objektiv* viden opnås nødvendigvis inden for en *subjektivt* anlagt begrebsmæssig ramme. Igen her står Weber fast på, at resultatet af de videnskabelige anstrengelser har gyldighed som objektiv viden, og det ville være forkert at sige, at han ikke gennemdrøfter de principielle problemer som dette rejser. Men ligesom med hensyn til værdifriheden savner hans overvejelser et egentligt operativt indhold, som senere generationers forskere har kunnet anvende i deres konkrete forskningsprocesser. Weber koncentrerer sig dels om visse filosofiske overvejelser om gyldigheden af resultaterne af en proces hvor sandheden er den styrende værdi, dels om en lang og på mange måder fængslende, men

meget abstrakt gennemgang af den type begreber, der er nødvendige for at sikre resultatets objektivitet. Heller ikke her byder han altså, ret beset, på andet end videnskabsetiske principper og kontekstbetingede, om end ganske overbevisende, metodologiske argumenter. Der er tilsyneladende ikke megen inspiration at hente for samfundsforskeren af i dag, og drøftelserne ned gennem tiden om Webers objektivitetsbegreb har derfor også været rent eksegetiske eller baseret på de samme fejltolkninger, som gjorde sig gældende for værdifrihedens vedkommende.

Hvis vi går videre til *idealtypen*, må vi på ny konstatere, at der her er tale om en begrebsdannelse, der er uløseligt knyttet til Webers navn. Han opfandt ganske vist – hvad han selv villigt indrømmede – hverken benævnelsen eller begrebsindholdet, men var den første der brugte benævnelsen idealtypen om denne type begreb. Navnet er i øvrigt – som det var tilfældet med værdifriheden og objektiviteten – misvisende, for der er netop *ikke* tale om et ideal; men Weber undlader dog for det meste at anlægge de ellers så sigende gåseøjne omkring ordet idealtypen.

De "almindelige" kategorier som man, mest typisk i naturvidenskaben, bruger til at klassificere de fænomener man iagttager og diskuterer, er af den Linnéske type, som vi kender den fra Rostrups "Lille Flora": *genus proximum, differentia specifica*. Men idealtypen er opbygget ud fra en anden logik. Det der kendetegner den er, at der er tale om en tankekonstruktion, hvor de træk ved det pågældende fænomen, som samfundsforskeren finder særlig betydningsfulde, bliver potenseret og plastisk fremhævet for at illustrere, hvad forskeren opfatter som fænomenets egenart eller særpræg, altså det som for ham gør det særlig værd at vide noget om, *wissenswert*. Det vil derfor principielt være usandsynligt, måske

ligefrem umuligt, i virkeligheden at genfinde et fænomen, der fuldt ud lever op til idealtypens indhold; og *i denne forstand* er typen et ideal, en utopi.

Webers hensigt med at formulere idealtypen var da heller ikke at bidrage til det almindelige klassificerende begrebsapparat. Idealtypen havde, som Weber udtrykkeligt skrev det i et brev til Rickert (citeret Bruun 2001:155), den nødvendige funktion at sikre videnskabens værdifrihed, og dermed objektiviteten af dens resultater. Det kan lyde underligt for os, der i dag instinktivt vil se os om efter *operative* måder at sikre værdifriheden og objektiviteten på. Men, som jeg har prøvet at forklare, Weber motive-rede og formulerede disse to begreber ud fra sin samtids metodologiske problematik, og det er også med baggrund i denne problematik, man skal se idealtypen og forstå Webers i og for sig overraskende angivelse af dens funktion i brevet til Rickert. Ud fra et nykantiansk udgangspunkt bidrager idealtypen nemlig, med sin fremhævelse af det specifikke ved fænomenerne, til at forøge og sikre samfundsvidenskabens objektivitet, ligesom det generelle i de naturvidenskabelige begreber giver naturvidenskabens objektive karakter. Faktisk kan man, som jeg har forsøgt at vise det (Bruun 2001), direkte se idealtypen som Webers praktiske udgave, i praktisk øjemed, af den nykantianske værdiforbindelse.

Idealtypen var ikke alene "ideel" på den måde, at den var en konstruktion, der ikke havde noget direkte empirisk modsvar; den var også "ideel" i den forstand, at den, så vidt muligt modsætningsfrit, gengav idéer eller idésystemer der motiverede eller kunne tænkes at motivere handlende individer. I mange tilfælde var gengivelsen af disse "ideelle" værdisystemer kompletteret med beskrivelser af tilsvarende entydigt konstruerede handlingsforløb, der var baseret på

den forudsætning, at de handlende personer rationelt orienterede sig efter idéerne. Denne dobbelte "idealitet" betød, at idealtypen kunne finde specifik anvendelse som et benchmark: man kunne fastslå *afvigelser* fra typen i den observerede virkelighed og derigennem søge at finde frem til, i hvilket omfang den faktiske adfærd havde *andre* motiver eller byggede på en *anden* form for rationalitet, end dem der var bygget ind i idealtypen.

Den nykantianske tilgang til problemstillingen omkring samfundsvidenskabernes objektivitet var levende og havde mening i de første år af det 20. århundrede, men mistede så sin relevans; og det er i bedste overensstemmelse med denne bundethed til en bestemt periode, at man kan konstatere, at idealtypen så at sige falmer allerede i Webers egen levetid. Metodologisk skildres det omhyggeligt i hans artikel om objektivitet fra 1904, mens han derefter kun enkelte steder og kursorisk tager det op til mere principiel behandling. Også i praksis bliver han, som tiden går, tilsyneladende mindre og mindre optaget af idealtypen. Over halvdelen af de anvendelser af ordet der overhovedet findes hos ham, kommer fra 1904-artiklen, og selv om det flyder med typologiseringer i hans senere arbejder, erstattes idealtypen i stigende grad hos ham af konstruktioner, som han betegner som "rene typer" eller blot "typer".

I det omfang idealtypen har overlevet til i dag på den anden måde end som genstand for ren eksegesi, er det oftest i denne falmede form. Der er fortsat mange typediskussioner og typologiske formuleringer, hvor der udtrykkeligt henvises til Webers idealtypen. Men det er de færreste, der respekterer begge idealtypens idealiteter og den logik der følger af dem. Henvisningen til idealtypen er ofte kun en fin etiket, der klæbes på begreber der faktisk anvendes til banale

klassificerende formål. Og selv når det omhyggeligt anføres ved nye såkaldte idealtyper, at de er konstruerede og uvirkelige, og ikke i deres fulde form genfindes i det empiriske materiale, giver det ikke nogen større metodisk gevinst, fordi den bredere meningssammenhæng er bortfaldet. Idealtypen er for mig at se, med respekt at melde, i dag blevet et metodologisk relik.

Det arbejde af Weber, hvor idealtypen i fuld blomstring spiller den mest centrale rolle, er hans artikel fra 1905 om den protestantiske etik og kapitalismens "ånd" (Weber 1920:17-206), og som nævnt er hans såkaldte "*protestantismetese*" det sidste af de elementer der hyppigt vil blive trukket frem, når man taler om klassikeren Max Weber og hans betydning i dag. Denne tese går som bekendt, urimeligt kort fortalt, ud på, at den asketiske livsholdning og arbejdsmoral, der efter reformationen udviklede sig hos protestanter, især af puritansk eller calvinistisk observans, havde en specifik forbindelse med kapitalismen i dens moderne, rationaliserede form. Webers arbejde indeholder tillige den anden, væsentlige pointe, at puritanerens asketiske livsførelse gjorde ham til kapitalist, og derigennem på længere sigt underminerede askesen. Det er det såkaldte konsekvensparadoks, vi her stilles overfor: den, der tilstræber et mål, kan risikere, at hans stræben i virkeligheden får en anden, måske endda den præcis modsatte, konsekvens.

Lad mig til at begynde med understrege, at den "ånd" der besjæler de tidlige rationelle kapitalister er et begreb, der er konstrueret og postuleret af Weber om end naturligvis med empirisk udgangspunkt. Vi har at gøre med en idealtipe af reneste vand. Det samme gælder begrebet om den protestantiske etik, som Weber med udgangspunkt i skrifter fra det 17. og 18. århundrede har komponeret

op i en sammenhængende konstruktion. Webers protestantisme-tese er således principielt ikke en tese om sammenhænge i virkeligheden, men om sammenhænge – valgslægtskaber, som han selv kalder dem (Weber 1972:305) – mellem idealtyper. Det er af samme grund, at Weber afviser at se protestantismetesen fortolket som et "modbevis" af Karl Marx. Hvad Weber ville påpege var kun, at det lod sig gøre at konstruere plausible og interessante sammenhænge, hvor det materielle moment, kapitalismen, var at finde blandt de afhængige variable, mens det åndelige moment, religiositeten, var den uafhængige variabel. Om virkeligheden så faktisk svarede til denne idealtypiske sammenhæng, var et andet og langt vanskeligere spørgsmål.

Det er imidlertid bestemt ikke altid sådan, Webers protestantismetese forstås i dag. Som jeg nævnte, har idealtypetankgangen mistet det meste af sin oprindelige mening, og tesen læses derfor ofte som en påstand om *faktiske* sammenhænge, med det resultat at samfundsforskere stadig bruger tid på at påpege historiske momenter, der skal tjene som empiriske modifikationer eller tilbagevisninger af, hvad de *tror* var Webers tese. Skulle der endelig være en forsker der – som den afgåede professor i historie ved Cambridge Universitet, Patrick Collinson i et indlæg for nylig (Collinson 2003) – forsøger at bringe debatten tilbage på det idealtypiske spor, hvor den hører hjemme, har han samtidig en affærdigende bemærkning om tesen, som han betegner som "the Weber business with all its mostly redundant intellectual baggage", og som blot er "one of those loose ends which needs attention if one is to consider what the Reformation had to do, if anything, with the modern world". Værre endnu bliver det dog, når formodede fagfolk – en professor i økonomisk historie ved New York University – konstaterer, at ar-

bejdstiden i Europa er gået stærkest ned i de protestantiske lande, samtidigt med at det er i disse lande, at kirkegangen er gået mest tilbage, og i denne konstatering mener at kunne finde et frisk og slående bevis på Weber-tesens rigtighed. Det hele serveret over fire spalter i New York Times under overskriften: "Why America Outpaces Europe (Clue: "The God Factor")" (Ferguson 2003). Med sådanne venner af Weber-tesen har den det trods alt nok bedre i Collinsons version, som overflodig intellektuel bagage. Men godt har den det bestemt ikke altid.

I denne del af min diskussion har jeg søgt at vise to ting: for det første, at helt centrale elementer af det, man i dag ser som klassikeren Max Webers bidrag til sociologien, kun kan forstås og vurderes præcist, hvis man ser dem i deres oprindelige kontekst – at Weber-eksegesen altså for så vidt har bevaret sin mening og betydning; og for det andet, at når disse centrale elementer af Webers arbejde diskuteres og citeres i dag, er de i væsentlig grad løftet ud af deres oprindelige kontekst; de bliver derfor ofte misforstået, og lige så ofte banaliseret og rutineret.

Og så kunne jeg jo egentlig slutte her, og kaste mig over nogle andre og nyere samfundsforskere. Men det ville være overilet. For tilbage står at forklare den kendsgerning, at selv rykket ud af sin sammenhæng, misforstået, banaliseret og rutineret vedbliver Weber i dag at fascinere. Protestantisme-tesen var, som vi så, et åbenbart eksempel på dette. Men der kan let nævnes andre.

Lad mig tage hans herredømmesociologi. Webers grundlæggende opfattelse af, at det "nøgne" herredømme typisk vil iklæde sig eller blive iklædt en eller anden form for legitimitet, såvel som hans tre "rene typer" af legitimt herredømme: det traditionelle, det karismatiske og det legale betragtes tilsyneladende stadig som relevante i nutidens sociologiske

teori. Man konstaterer dog en klar vægtfordeling, hvor det er den karismatiske og den legale herredømmetype, opmærksomheden koncentrerer om, specielt overgangen mellem typerne, og her igen ikke mindst det karismatiske herredømmes tendens til, på den ene side, så at sige at "nedslides" i dagligdagens rutine, og, på den anden side, at gennembyrde traditionen og rutinen og atter flamme op. På samme måde er der fortsat stor interesse omkring Webers diskussion af det bureaukrati, som efter hans mening er en meget væsentlig forudsætning for ethvert herredømme, og hvis stadigt stigende magt, specielt over for den politiske ledelse, han ser som et centralt element og et centralt problem i det moderne samfund. (Denne interesse for bureaukratiet er så meget desto mere bemærkelsesværdig, som det moderne bureaukratis vilkår, som vi kender det, på en række punkter afviger ganske betydeligt fra, hvad Weber anså for typisk. Specielt kan man her pege på, at han ser bureaukratiets magt som beroende på faglig uddannelse og på skriftligt nedfældet, faglig, embedshemmelig viden. Den faguddannede embedsmand vil, siger han, på længere sigt for det meste være den ikke-faguddannede minister overlegen, når det gælder om at sætte sin vilje igennem. Den beskrivelse vil, tror jeg, udløse vemodige suk hos djøf'ere i dag, hvor den i vid udstrækning synes overhalet af den enkelte borgers og de politiske instansers stærkt stigende indseende med forvaltningen).

Også på det bredere religionssociologiske område er interessen for Webers tanker levende. Det er nok ikke så meget detaljerne i hans meget lange og indgående studier af de store verdensreligioner, opmærksomheden i dag samler sig om, men snarere den overordnede logik der bærer dem. Disse verdensreligioner gav igennem lang tid sammenhængende og systematiske svar på spørgsmålet om

menneskets plads i et kosmos, som ved siden af den dennesidige hverdag omfattede et hinsides. Men gennem en proces, som protestantisme-tesen illustrerede med særlig klarhed, er denne situation frem for alt i Vesten blevet afløst af en modernitet præget af en uddifferentiering af forskellige, hver for sig rationaliserede, livssfærer. I dette moderne samfund findes der ikke længere nogen enkel, bindende verdensforklaring, og den rationalisering som kendetegner livssfærene bliver, som Weber ser det, stadigt stærkere. Det er en situation, som det er svært for den enkelte at bære, og der vil derfor være både individuelle og kollektive tendenser i retning af at "gengive verdens tabte magi" hinsides al rationalitet (Whimster/Lash 1987). Det er ikke svært at se, hvordan moderne mennesker, både samfundsforskere og lægfolk, kan finde tanker som disse relevante⁴.

Hvad er det, der giver Webers tanker deres exceptionelle overlevelsessevne?

Et første moment, elementært men ikke desto mindre sikkert ikke uden betydning, er det, jeg kaldte "fuglekongen med de lånte ørnefjer", altså dette at man citerer en stor klassiker simpelthen fordi det giver prestige. Men det peger samtidig i retning af et andet forhold, som jeg ser som helt centralt i denne sammenhæng, nemlig at ørnen Weber er så let at låne fjer fra. Der findes ikke inden for sociologien en weberiansk "skole", som man må tilhøre for at kunne bruge ham meningsfuldt. Tværtimod bliver han taget til indtægt af ganske forskellige videnskabelige retninger.

Det hænger igen sammen med karakteren af hans arbejder. Mange af dem forblev ufuldstændige. Ved slutningen af ikke mindre end tre af hans metodologiske arbejder står der følgende redaktionelle hjertesuk: "En yderligere artikel var forudset" (Weber 1968:145, 290, 359). Han havde så meget på hjerte, og der var ikke

altid tid til at runde det af. Det lod sig heller ikke, og lader sig ikke, slutte sammen i eet konsistent system. Selv om Weber kunne være tænderskærende systematisk og præcis i visse af sine arbejder, specielt den første del af *Wirtschaft und Gesellschaft*, er det derfor med god grund, når Dirk Käsler skriver:

Max Weber har...i en strengt videnskabsteoretisk forstand ikke bidraget til sociologien med nogen teori overhovedet. ...Hans arbejde består af en uendelig mængde aksiomer, præmisser, formodninger, teser, hypoteser og visse teoremer. Den manglende systematik, inkonsistenserne og de forskellige præcisionsniveauer har gjort og gør stadig, at Webers samlede opus er et kolossalt "stenbrud", som på de mest forskellige måder kunne blive og er blevet udnyttet, bevaret, beundret og besigtiget" (Käsler 1979:228-29).

Det er indlysende, at den tilgængelighed fra alle sider, som karakteriserer det weberske stenbrud, har gjort det tiltrækkende for eftertidens forskere at gå på opdagelse i det for at finde elementer der syntes at passe i deres sammenhæng, og også har gjort det let for dem at finde sådanne elementer.

Sammenhængende med denne åbenhed i Webers arbejder kan man konstatere, at han igen og igen stiller de gode spørgsmål og peger på de væsentlige problemer, men at svarene – hvis han overhovedet prøver at levere dem – har tendens til ikke at falde entydigt, men at optræde i modsatrettede par. Ser vi tilbage på de begreber, teser og problemområder som jeg har drøftet, springer denne polariserende dobbelthed hele tiden i øjnene. Princippet om videnskabens værdifrihed er baseret på eksistensen af to

logisk helt adskilte sfærer, værdier og erkendelse. Samfundsvidenskabens objektivitet beror grundlæggende på subjektive momenter. Idealtypen fremhæver det særprægede ved visse fænomener, men som regel sammenkoblet med entydige beskrivelser af, hvordan en person rationelt ville handle ud fra denne særlige motivation. Protestantismetesen tager udgangspunkt i en kristen lære om frelsen i det hinsidige og ender i en dennesidig rationel kapitalistisk adfærd. Herredømsociologien har udøvelsen af samfundsmæssig magt som sit tema, men tilgangen sker via overvejelser om mulighederne for legitimering af denne magt; den karismatiske legitimitet befinder sig i stadig konflikt med rutiniseringen; den frie politiske ledelse behøver det regelbundne bureaukrati, men risikerer, at det bliver bureaukratiet der får sin vilje. Og i religionssociologien står irrationalitet og rationalisering konstant over for hinanden med moderniteten som rationaliseringens foreløbige triumf, der samtidig konstant vækker nye irrationelle impulser.

Ser vi nærmere på disse modstillede par, finder vi, at hvert af dem principielt indeholder den samme overordnede modsætning: på den ene side værdierne, den frie vilje, karismaen, det valgte motiv eller formål – på den anden side videnskaben, den givne virkelighed, rutinen, de nødvendige midler for rationel adfærd. Dette er den helt overordnede, uafviselige modsætning, som enhver, der befinder sig i og handler i en samfundsmæssig sammenhæng, må acceptere og forholde sig til. Det bliver derfor også i en overordnet forstand sociologiens mest nødvendige og grundlæggende emne: spændingen mellem hvad mennesket i samfundet *vil* udrette, og hvad mennesket i samfundet *kan* udrette og i praksis udretter.

Jeg bruger her meget bevidst ordet

“spænding”, fordi det, der efter min mening giver Weber den afgørende betydning for den sociologiske videnskab er, at han ikke søger at formidle mellem disse polariserede modsætninger, men tværtimod fastholder dem⁵. Det giver begreberne og begrebsparrene, hvad man kunne kalde analytisk karisma: de forbliver spændende, fordi de indeholder denne elementære spænding.

Det mest fremragende eksempel på et sådant spændingsladet begreb er Webers grundlæggende definition, i begyndelsen af *Wirtschaft und Gesellschaft*, af sociologien: “Ved sociologi...skal forstås en videnskab som vil give en fortolkende forståelse af social handlen, og dermed en årsagsforklaring af denne handlens forløb og virkninger” (Weber 2003b:192). Her har vi værdielementet: det motiv til handlen, som der skal gives en fortolkende forståelse af; vi har den faktiske handlen: det fænomen, hvis forløb og virkninger skal årsagsforklares. Og så har vi det lille uskyldige ord “dermed”, der indeholder hele spændingen, for hvordan kobler vi motivforståelsen og kausalforklaringen sammen? Store dele af den sociologiske teori har siden Webers dage forsøgt at give svar på dette spørgsmål, og ofte har meget forskellige skoler, ikke altid med rette og altid uden held, påberåbt sig den store klassiker i deres forsøg på at få det endeligt løst. Men når Weber forbliver en frisk inspiration for sociologien, er det netop fordi han i hele sin tilgang erindrer os om, at den sociologiske *videnskabs* problem afspejler den grundlæggende dobbelthed der ligger i sociologiens *genstand*, og at videnskaben derfor ikke *kan* løse dette problem, men kun kan blive ved med at holde sig det for øje. Påpegningen og fastholdelsen af denne fundamentale spænding – som den, i en nøddeskal, er indeholdt i det lille ord “dermed” – er efter min mening Max Webers blivende bidrag til den sociologiske

videnskab. Det er, i en overordnet forstand, det bedste svar på spørgsmålet om, hvad vi skal med Max Weber i dag, og for den sags skyld i morgen.

Og så er forelæsningsens spørgsmål jo besvaret, og jeg kunne standse her. Men der er et aspekt til, som jeg føler, at det er relevant at tage med.

Da jeg forsøgte at beskrive disse tanker for en af mine dialogpartnere under udarbejdelsen af denne forelæsnings, spurgte hun: hvad er Webers *etiske* bidrag? Der vil være dem der mener, at dette spørgsmål er unødvendigt, måske endda illegitimt: samfundsvidenskabsmanden driver sin forskning og sin undervisning, bedre eller dårligere, varetager sin administration, hæver sin løn, og det er så det. Etikken har ingen særlig plads dér. Men efter min mening er det et meget relevant spørgsmål, især fordi det er helt kongruent med Webers egen tilgang. Han beskæftiger sig, som jeg nævnte, i et foredrag med spørgsmålet om videnskaben som levevej (Weber 2003 a:183-211). Som han ser det, er videnskaben ikke blot en beskæftigelse, den bør også være et kald. Videnskabssfæren har, ligesom de andre livssfærer der i dag har uddifferentieret sig, sin egen etik, nemlig *stræben efter sandhed*. Formuleringen har betydning, for også her finder vi den fundamentale dobbelthed som jeg drøftede ovenfor: "Stræben" – et selvpåtaget engagement, et mål hvis værdi er ubevislige; og "sandhed" – den gyldige erkendelse af faktiske forhold som denne stræben skulle resultere i. Hvis videnskab skal være ægte, skal den drives med lidenskab, samtidigt med at dens resultater skal kunne holde for en kølig afprøvning mod virkeligheden.

Men koblingen mellem lidenskab og videnskab er ikke blot det nødvendige udgangspunkt for samfundsforskeren; den er også roden til et dilemma som han må se i øjnene. For den erkendelse som

forskningen kan føre til, kan vise sig at være *ubekvem* – et ord som Weber har en sammenbidt tilbøjelighed til at anvende. Videnskabens resultater kan være ubekvemme for de herskende i samfundet, og så kræver det civilcourage for forskeren at holde fast ved dem. Men de kan også – og det er typisk for Weber, at det altid er dette moment han understreger stærkest – være ubekvemme for forskeren selv. Den videnskabelige erkendelse kan udfordre de almene værdier, som forskeren føler sig dybest forpligtet på; eller den kan vise ham tendenser, der går stik imod hvad han ønsker. Og netop i sådanne tilfælde er forpligtelsen til at drive forskningen videre, til, med åbne øjne, at nå den størst mulige klarhed om disse ubekvemme sagforhold, så absolut som vel muligt.

Weber oplevede i sit eget arbejde, hvor vanskeligt det kan være for et engageret menneske at afdække sandheden og se den i øjnene. Han, den lidenskabelige nationalist, måtte med sorg se, hvordan hans elskede land af sin politisk dilettantiske ledelse blev drevet ud i Første Verdenskrigs blodige tragedie. Han, der om nogen ønskede at sikre den frie værdisfæres selvstændige værdighed, at give plads for engagementet og det dermed følgende frit påtagne ansvar, måtte i sin forskning konstatere, at den stålhårde rationalisering tilsyneladende var på ubønhørlig fremmarch. Og han, der drev sin forskning med al den lidenskab man kunne ønske, måtte, som vi har set, erkende, at om en generation ville han være overhalet, forældet, passé. Intet under, at han, da han blev spurgt, hvorfor han var videnskabsmand, svarede: "Jeg vil se, hvor meget jeg kan udholde". Det er dette ubønhørlige krav om at sætte sandheden højere end bekvemmeligheden, der er Webers etiske arv til sociologien. Det er en ubekvem arv, men den må løftes – uanset hvad man i øvrigt måtte mene om

samfundsvidenskabens klassikere og i særdeleshed om Max Weber.

Noter

1. Også Merton (1968:37-38) nævner disse to nyttevirkninger.

2. Det er en risiko som Collins i hvert fald er opmærksom på, men som han måske ikke helt overbevisende får manet i jorden, når han efter den citerede sætning fortsætter med at sige: "I have some hopes that it is in the spirit of Weber, and that if he were alive he would not be unhappy with the directions in which his thought has been taken".

3. Man kan dog den dag i dag på Sociologisk Instituts opslagstavle finde en plakat der reklamerer for en tysk artikel betitlet "Hvor Weber tager fejl", som netop tager dette misforståede afsæt.

4. Interessen finder åbenbart stadigt nye veje. Således har man i Politiken (9. november 2003) kunnet læse, at den terrorismekonference, som Politiets Efterretningstjeneste for nyligt afholdt, "var en god anledning til at få et nærmere kendskab til den tyske sociolog Max Weber". Det viste sig, at en forsker i International Politik på konferencen havde kontrasteret Webers formålsrationalitet - eller rettere, den pågældende forskers tolkning af den - med den moderne tyske sociolog Ulrich Becks reflektive rationalitet med henblik på at berige en efterfølgende debat om sikkerhedsbegrebet.

5. Her kan jeg ikke følge Käsler (1979:230), som drager en "formidlende" konklusion.

Litteratur

Andersen, Heine 2000: "Influence and Reputation in the Social Sciences – How much do Researchers Agree?" I: *Journal of Documentation*, 56, 674-92.

Becker, Howard 1954: "Vitalizing Sociological Theory" I: *American Sociological Review* 19, 377-88.

Berger, Joseph/Zelditch Jr.; Morris/Anderson, Bo 1966: *Sociological Theories in Progress*. Boston: Houghton Mifflin.

Bruun, H.H. 1972: *Science, Values and Politics in Max Weber's Methodology*. København: Munksgaard.

Bruun, H.H. 2001: "Weber on Rickert: From Value Relation to Ideal Type." I: *Max Weber Studies* 1, 138-60.

Collins, Randall 1986: *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Collinson, Patrick 2003: Læserbrev i *Times Literary Supplement*, 9. september.

Eliaeson, Sven 2002: *Max Weber's Methodologies*. Cambridge: Polity Press.

Ferguson, Niall 2003: "Why America Outpaces Europe (Clue: The God Factor)", *New York Times*, 6. juni.

ISA 1997: <http://www.ucm.es/info/isa/books>

Käsler, Dirk 1979: *Einführung in das Studium Max Webers*. München: Beck.

Merton, Robert 1968: *Social Theory and Social Structure* (enlarged ed.). New York: Free Press.

Nisbet, Robert A. 1967: *The Sociological Tradition*. London: Heinemann.

Parsons, Talcott 1954: *Essays in Sociological Theory*. New York: Free Press.

Weber, Max 1920: *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Tübingen: J. C. B. Mohr.

Weber, Max 1924 (red. Marianne Weber): *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. Tübingen: J. C. B. Mohr.

Weber, Max 1968 (red. Johannes Winckelmann): *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen: J. C. B. Mohr.

Weber, Max 1972 (red. Johannes Winckelmann): *Die protestantische Ethik II. Kritiken und Antikritiken*. Hamburg: Siebenstern.

Weber, Max 2003a (red. Heine Andersen, H.H.Bruun, Lars Bo Kaspersen): *Udvalgte Tekster, Bind I*. København: Hans Reitzels Forlag.

Weber, Max 2003b (red. Heine Andersen, H.H.Bruun, Lars Bo Kaspersen): *Udvalgte Tekster, Bind II*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Whimster, Sam/Lash, Scott P. 1987 (red.):
Max Weber, Rationalism and Modernity.
London: Allen&Unwin.
- v. Wiese, Leopold 1959: "Die deutsche
Gesellschaft für Soziologie. Persönliche
Eindrücke in den ersten fünfzig
Jahren." I: *Kölner Zeitschrift für Sozio-
logie und Sozialpsychologie* 11, 11-20.

